

MÜNDƏRİCAT:

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. ŞƏXSİYYƏTƏ PSİXOANALİTİK YANAŞMANIN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI	4
1.1. Psixologiyada şəxsiyyət anlayışı haqqında ümumi biliklər.....	4
1.2. Şəxsiyyətin öyrənilməsinə Z.Freydin yanaşması	6
1.3. Şəxsiyyətə yanaşmada Neofreydist istiqamət.....	15
II FƏSİL. ŞƏXSİYYƏTİN PSİXOANALİTİK İSTİQAMƏTDƏ TƏDQIQI.....	22
2.1. Tədqiqatın təşkili və keçirilməsi.....	22
2.2. Tədqiqatın nəticələri.....	22
NƏTİCƏ.....	23
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	26
ƏLAVƏ	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Şəxsiyyət problemi elmin müxtəlif sahələrində çalışan alim və mütəfəkkirlərin illərlə diqqət mərkəzində dayanan mühüm problemlərdən olmuş və müasir dövrdə də öz aktuallığını saxlamaqdadır. Müasir psixologiyada şəxsiyyət, onun fəallığı, formalaşması, strukturu kimi məsələlər, ümumiyyətlə şəxsiyyət anlayışının mahiyyəti barədə müxtəlif fikirlər irəli sürülür. Bu bir daha həmin problemin mürəkkəb və çətin olduğunu təsdiq edir. Şəxsiyyət insanın psixoloji siması olub, şüura, məniyə malik olan, öz hərəkətlərinə cavabdeh, ictimai münasibətlərin fəal iştirakçısı olan adamdır. Psixologiyada şəxsiyyətə yanaşma birmənalı deyil. Psixologiyanın əsas cərəyanlarından olan psixoanalizin nümayəndələrinin də şəxsiyyətə yanaşmaları fərqlidir. Bizim apardığımız tədqiqat işi də məhz bu məsələyə həsr edilib. Z. Freydingin eləcə də, Neofreydizmin nümayəndələrinin şəxsiyyətə yanaşmaları necədir?

Tədqiqatın obyektı. 3-5 yaş arası uşaqların şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın predmeti. Psixoanalitik metodikaların uşaq şəxsiyyətinin öyrənilməsində rolunu müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın məqsədi. Psixoanalitik metodikalar vasitəsilə 3-5 yaş arası uşaqların şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın vəzifələri. İlk olaraq hər bir uşağın valideynləri ilə görüşmək, valideynlərdən uşaqların şəxsiyyət xüsusiyyətləri haqqında məlumat toplamaq, uşaqlarla psixoanalitik metodikanın keçirilməsi, nəticələrin işlənilməsi və nəticələr barədə valideynlərin məlumatlandırılması .

Tədqiqatın əsas fərziyyəsi. Tədqiqatda irəli sürdüyümüz əsas fərziyyə ondan ibarətdir ki, psixoanalitik metodikalar vasitəsilə uşaq şəxsiyyətini öyrənmək mümkündür.

Tədqiqatda istifadə edilən metodlar. Tədqiqatda məktəbəqədər yaşlı uşaqların şəxsiyyət xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün Neofreydizm cərəyanının nümayəndəsi olan Luiza Düssün uşaqlar üçün nəzərdə tutulan "Psixoanalitik hekayə testi"ndən istifadə edilib.

Tədqiqatın strukturu. Giriş, I fəsil, II fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, əlavə.

I FƏSİL. ŞƏXSİYYƏTƏ PSIXOANALİTİK YANAŞMANIN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

1.1. Psixologiyada şəxsiyyət anlayışı haqqında ümumi biliklər

Şəxsiyyət müəyyən ictimai-tarixi dövrdə yaşayıb fəaliyyət göstərən, gerçəkliyi dərk edib müəyyən istiqamətdə dəyişdirən, ünsiyyətə girməyi bacaran konkret canlı insandır.

İnsanlar təkcə gözlərinin rənginə, səsələrinin tembrinə, barmaq izlərinə və s. görə deyil şəxsiyyətinin xarakteristikasına görə də bir-birindən fərqlənirlər. İnsanların gözlərinin rənginə, səsələrinin tembrinə və ya digər biofiziki xüsusiyyətlərinə görə xarakterizə etməyə nisbətən onları bir şəxsiyyət kimi xarakterizə etmək olduqca çətinlidir. Şəxsiyyət anlayışı mürəkkəb anlayışdır. Onun adekvat şəkildə anlaşılmasının çətinliyi bir sıra amillərlə bağlıdır. Həmin mühüm amillərdən bir neçəsini nəzərdən keçirək.

1. İnsan şəxsiyyəti maddi və toxunula bilən, hiss edilən deyildir. O, bir sıra amillərin, şəraitin, imkanların və determinintların təsiri altında formalaşan psixoloji törəmədir.

2. İnsan şəxsiyyəti bir sıra amillərin təsirinə məruz qalsa da yalnız onlardan asılı bir törəmə kimi şərh oluna bilməz, çünki o formalaşdığı həmin əsas dialektik olaraq rədd edir.

3. İnsan davranışının determinasiyasıda şəxsiyyətin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi barədə çoxlu nəzəriyyə və konsepsiya mövcuddur ki, bunların bir çoxunun “şəxsiyyət” anlayışını şərh etməsi ziddiyyətlidir.

4. Nəhayət, şəxsiyyəti anlamaq insan fenomenini anlamaqla birbaşa əlaqədardır. Şəxsiyyət yalnız o zaman insanın əsası, özəyi kimi onun başlıca parametri, onun eyniləşdirmə vasitəsi kimi şərh oluna bilər ki, antropologiya və insan haqqında biliklər insanın öz təbiətini anlamaq səviyyəsinə yüksəlmiş olsun. Lakin bütün bu qeyd olunanlar heç də şəxsiyyətin tədqiqi imkanlarının mümkün olduğunu rədd etməyə imkan vermir. Əksinə, şəxsiyyət problemi son nəzəri və eksperimental tədqiqatlar onun öyrənilməsi imkanlarını artırır.

“Şəxsiyyət” sözü Azərbaycan, rus və ingilis dillərində maraqlı və faktiki olaraq eyni etimologiyaya malikdir. Azərbaycan dilində “şəxsiyyət” sözü öz əsasını ərəb sözü olan “şəxs” sözündən götürmüş və hər hansı bir konkret şəxsi, simanı bildirir. Rus dilində “şəxsiyyət” (личность) sözü də “личо”, “личина” (üz, sifət) sözləri ilə bağlıdır. İngilis dilində “şəxsiyyət” mənasını ifadə edən “personality” sözü öz əsasını iki latın sözündən – “per” və “sona” sözlərindən götürmüşdür ki, bu da bir növ “vasitəli danışıq” mənasını ifadə edir. Sonralar qədim Yunanıstanda və Roma imperiyasında bu söz teatr tamaşasında aktyorun “maskası” şəklində özünü birüzə vermişdir. Adətən, səhnə hərəkətindən asılı olaraq “maska” dəyişilir, aktyor rola daxil olur. Lakin xeyli vaxt keçəndən sonra “persona” sözü hazırki dövrdə daşdığı məna yükünü daşımağa başlamış, “personality”- “şəxsiyyət” mənasında işlənməyə başlanmışdır.

Şəxsiyyətin özünə məxsus psixoloji strukturu var. Psixoloji ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi, insanın şəxsiyyətə çevrilməsi üç psixoloji kateqoriyanın

nəticəsidir. bunlar: inikas- ünsiyyət- fəaliyyətdir. Bu baxımdan şəxsiyyətin psixoloji strukturunun əsasında birinci növbədə onun idrak prosesləri durur. İnsan həyata gəldikdən sonra duyğu orqanları vasitəsi ilə cisim və hadisələrini əks etdirərək psixi inkişafa nail olur. Şəxsiyyətin strukturunda onun idrak prosesləri əsasında və onunla yanaşı aşağıda başlıca yarımstrukturları, komponentləri qeyd olunur:

-Şəxsiyyətin istiqaməti. Buraya onun dünyagörüşü, ictimai mövqeyi, tələbatları, maraq və meylləri, əqidə və idealları, adət və ənənələri, ideya və praktik yönəlişlik sistemi və s daxildir. Bu zaman yönəlişliyin komponentlərindən biri dominantlıq təşkil edir və aparıcı olur. Dominantlıq təşkil edən istiqamət şəxsiyyətin bütün psixi fəaliyyətini müəyyənləşdirir.

-Şəxsiyyətin strukturunda sonrakı mühüm yarımstrukturunu onun hazırlıq səviyyəsi təşkil edir. Buraya şəxsiyyətin əldə etdiyi Bilik, bacarıq və vərdişlər sistemi daxildir.

-Şəxsiyyətin strukturunda mühüm yer tutan yarımstrukturlardan, komponentlərdən biri də onun imkanlarını müəyyənləşdirən və fəaliyyətin müvəffəqiyyətini təmin edən qabiliyyətlər sistemindən ibarətdir.

-şəxsiyyətin strukturunda mühüm yer tutan digər komponenti insanın həyatda qazandığı davranış forması, başqa sözlə onun xarakteridir.

-Nəhayət, bu komponentlərin hamısının üzərində şəxsiyyətin mənliyi, yəni özünü dərk edib anlaması, öz davranışını nizama salıb idarə etməsi "hökmranlıq" edir.

Şəxsiyyətin inkişafının ilkin şərtləri dedikdə, hər şeydən əvvəl ətraf mühitin ümumi amillərini nəzərə almaq lazımdır. İnsanın hansı iqlim şəraitində, harada-dağlıq yerdə və ya dəniz sahilində və s –də yaşamasından asılı olaraq onun həyat tərzində, mənzil şəraitində özünəməxsus cəhətlər əmələ gəlir. Bu amillər şəxsiyyətin formalaşması üçün müəyyənədicə əhəmiyyətə malik deyildir, lakin onların nəzərə alınması şəxsiyyətin formalaşması prosesinin daha ətraflı nəzərə alınmasını göstərir.

Şəxsiyyətin inkişafının ilkin təbii şərtləri kimi onun orqanizminin xüsusiyyətləri, əsasən mərkəzi sinir sisteminin xüsusiyyətləri daha mühüm əhəmiyyətə malikdir. Diqqət edin: burada söhbət təkcə sinir sisteminin xüsusiyyətlərindən deyil, bütövlükdə orqanizmin xüsusiyyətlərindən, onun strukturundan və fəaliyyət üsullarından gedir.

Şəxsiyyətin inkişafında sosial amillərin isə müəyyənədicə rol oynayır. Sosial amillər müxtəlifdir və onlar qarşılıqlı əlaqədə şəxsiyyətin inkişafını şərtləndirirlər. Sosial amillər içərisində insanın yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi konkret-tarixi şərait, yəni məhsuldar qüvvələrin və müvafiq istehsal münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi birinci yerdə dayanır. Konkret-tarixi şərait öz əksini şəxsiyyətin maddi, siyasi və sosial həyat şəraitində o cümlədən əmək şəraitində tapır.

Şəxsiyyətin formalaşması prosesi vasitəli xarakter daşıyır. Fərd, ictimai münasibətləri öz-özünə deyil, ancaq özünün aktiv fəaliyyəti vasitəsi ilə mənimsəyir. Bu nöqtəyi-nəzərindən fəaliyyət şəxsiyyətin formalaşmasının əsas

şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Hamının onlara pislilik etdiyini,aldadacağını və ya zərər verəcəyindən şübhələnirlər. Cəmiyyətin 0,5-2,5%-i bu cür şəxsiyyət tipinə malik olduğu hesablanıb. Şizofreniya və paranoid pozğunluq olan ailələrdə və xüsusən kişilərdə daha çox rast gəlinir. Genetik cəhətdən, əsasən də Fəaliyyətin müxtəlif növü vardır. Çağalığ dövründən gənclik yaşı dövrünə qədər aşağıdakı fəaliyyət növlərinə daha çox təsadüf olunur (D. B. Elkonin və b):

- a) vasitəsiz emosional ünsiyyət;
- b) əşyavi-manipulyativ fəaliyyət;
- c) rollu oyunlar;
- ç) təlim fəaliyyəti;
- d) intim-şəxsi münasibət (ünsiyyət fəaliyyəti)
- e) tədris-peşə fəaliyyəti

İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında onda mənlilik şüurunun inkişafı xüsusi rol oynayır. Mənlilik şüurunun formalaşması insana özü haqqında təsəvvürlərini,özünün zahiri görkəmini, əqli, mənəvi, iradi keyfiyyətlərini qiymətləndirmək imkanı verir. Bu baxımdan mənlilik şüuru insanın özünü şəxsiyyət kimi tanıması və dərk etməsi prosesindən ibarətdir.

1.2. Şəxsiyyətin öyrənilməsinə Z.Freydin yanaşması

Avstriyalı Ziqmund Freyd (1856-1939) həkim-psixiatr, psixoloq və psixi təhlilin banisi kimi tanınmışdır. Məşhur alim psixi təhlilin əsas ideyalarını «Həzz prinsipinin o biri tərəfindən» (1920), «Kütləvi psixologiya və insan, Mən»nin təhlili (1921), «Mən və O» (1923) və s. əsərlərində çox gözəl vermişdir. Ümumiyyətlə psixologiya tarixinə nəzər saldıqda görünür ki, Freydə qədər klassik psixologiya şüur hadisələrini sağlam adamlardakı təcəhüründə araşdırırdı. Nevrozların xarakter və səbəblərini psixopatoloq kimi araşdıran Freyd insan psixikasının əvvəllər heç bir şəkildə araşdırılmayan, amma insan fəaliyyəti üçün çox önəmli olan sahəsi-qeyri-iradi şüurla məşğul olmağa başladı.

Ziqmund Freydin təcrübəsi göstərdi ki, bir çox hallarda pasiyent nə qədər cəhd etsə də, onun psixi pozuntuya gətirib çıxaran səbəbini açıqlaya bilmir. Buradan da məlum oldu ki, «özgənin ürəyindəkini bilmək olmur» məsəli «öz ürəyindəkini də bilməyə bilərsən» deyimini tamamlayır. Söhbət ondan gedir ki, insanın dərk edə bildiyi yaxud dərk etməyə qadir olduğu psixi proseslərdən başqa, dərk edilməyən, yəni qeyri-iradi şüur da mövcuddur. İnsan psixikasında qeyri-iradi şüurun mövcudluğu faktı psixologiyada artıq çoxdan araşdırılmışdır və aşkarlanmışdır. Lakin yalnız Z.Freyddən başlayaraq şüurun bu hissəsi diqqətli və xüsusi araşdırma predmentinə çevrilməyə başlandı. «Şüur» sözünün işlənməsi ilə bağlı çətinliklər də məhz burada meydana çıxır, çünki burada qeyri-iradi şüurdan danışmaq lazım gəlir. Burada Freyd belə bir qərara gəldi ki, nevrozların səbəbləri insan qəlbinin dərinliklərində qeyri-iradi şüurun yaranması ilə bağlı ola bilər. Həkimin vəzifəsi isə qeyri-iradi şüurun dərk edilməsində

pasiyentə yardımçı olmaq və bununla da pasiyentin psixi durumunu yüngülləşdirməkdən və hətta mümkün qədər onu sağaltmaqdan ibarət olmalıdır. Freyd bu vəzifəni həll etmək üçün «psixotəhlil» adlandırılan bütöv üsullar sistemi işləyib hazırladı. Psixi proseslərin açıqlanması üçün Freyd həm artıq bəlli olan anlayış və terminlərdən (məsələn: enerji alayışından), həm də özünün yeni yaratdığı anlayış və terminlərdən istifadə etdi. Bu anlayışlardan ən əsası ilk əsərlərindəki «sıxışdırılma», «sublimasiya» daha sonrakı əsərlərindəki isə «Fövqəl-Mən»dir.

Z.Freydin sxeminə görə insanda təbiətin bəxş etdiyi meyllər-şövqlər mövcuddur. Psixikanı müəyyənləşdirən ən əsas meyllərdən biri cinsi meyildir ki, o da «libido» termini ilə işarələnir. Libidonun psixi enerjisi bütün psixikanın əsas mənbəyidir. Bu səbəbdən də Freyd şüurun inkişafı prosesini, ilk növbədə uşağın cinsi inkişafının fazaları ilə əlaqələndirir ki, bunlar da körpənin doğulmasından dərhal sonra başlanır. Lakin cinsi meyl təbiət və cəmiyyət tərəfindən boğulur, ədəb qaydaları, qadağalar və s. kimi yollarla məhdudlaşdırılır. Belə olan halda meydana iki əks istiqamətlənmiş proses daxil olur: «Sublimasiya» və «Sıxışdırılma». Qadağa olunmuş istəklər, edilən hərəkətlərin rüsvayçı motivləri, cinayətkar əməllər, bir sözlə, insanlar qarşısında açıqlana bilməyən hər şey insanın psixikasında yaşamaqda davam edərək, şəxsiyyətin hərəkətləri və əhvali-ruhiyyəsinə böyük təsir göstərir. Amma, libido enerjisini aramsız olaraq yığıldıqca bir çıxış nöqtəsi tapa bilmədən qala bilmir. Hətta bunu buxar qazına da bənzətmək mümkündür: Belə ki, çıxış klapanı bağlandıqdan sonra da qazan qızdırılmaqda davam etdirilərsə, son nəticədə partlayış əmələ gələ bilər. İnsanda da buna bənzər hallar yarananda məhz burada psixikanın mühafizəsi mexanizmi işə düşür. Libido enerjisi boşaltmanın digər formalarını axtarıb tapır. Bu formalar da öz növbəsində idman, iş, yaradıcılıq və s. kimi şəkillərdə həyata keçirilir. Sublimasiya da elə budur. Enerji boşaltmanın bu və ya digər üsullarını tapmadıqda isə psixikanın pozulması yaranır, psixi xəstəliklərin ehtimalı getdikcə artır.

Ümumiyyətlə, Freyd öz təliminin hüdudlarını psixi təhlil çərçivəsindən kənara çıxarmağa cəht göstərirdi. O, mifləri və sosial qadağaları təhlil etməyə və burada öz nəzəriyyəsinə təsdiqini tapmağa çalışırdı. Ancaq sonradan onun ünvanına deyilən tənqidi qeydlərin təhlili nəticəsində Freyd öz təliminin əsas anlayışlarına bəzi düzəlişlər etmişdir. Məsələn: onun əsərlərində libido Eros, bütövlükdə həyatı qüvvə kimi şərh olunurdu. Birinci dünya müharibəsinin də Freydin fikirlərinə öz düzəlişlərini etməsində böyük təsiri oldu. Belə ki, bəzi adamların müharibə zamanı özlərini ölümün ağuşuna atmaları Freydi heyrləndirirdi. Bu onun ilkin müddəasına zidd olsada onu izah etmək lazım gəlirdi. Belə olan halda Freyd zəif əsaslandırılmış, lakin kifayət qədər mükəmməl simmetrik bir konstuksiya qurdu. O, belə qərara gəldi ki, psixikanın təməlində iki əsas meyl durur: Birincisi həyat meyli (Eros) və ikincisi bizim mənşəyimizə olan meyl. Bununla əlaqədar olaraq o, deyirdi ki, əgər canlı cansızdan törəyibsə, deməli, bu meyl ölümə meyl deməkdir (Tanatos). Freyd ölümə meyl haqqında ətraflı təlim yaratmasada, belə bir anlayışı qəbul etməsi

onun intiharları təhlil etmək vəzifəsini xeyli asanlaşdırdı. Psixikanın ikiqatı-şüur və qeyri-iradi şüur haqqında onun ilkin sxemi də dəyişikliklərə məruz qaldı. Sonradan Freyd özü psixika haqqında təliminə yenidən nəzər yetirdi və «Mən və O» adlı əsərində insan psixikasını strukturunun yeni sxemini təqdim etdi. Freydin fikrincə, insan psixikası üç səviyyənin qarşılıqlı təsirində;

- Qeyri-iradi şüur;
- Şüurdan əvvəlki şüur;
- Şüurluq səviyyələrində özünü göstərir. O, qeyri-iradi şüuru insan psixikasının mahiyyətinə müvafiq gələn mərkəzi komponent, şüurlu olanı isə qeyri-iradi şüurun üzərində yüksələn xüsusi intuisiya sayırdı.

Freyd şəxsiyyətin psixi təhlil modelini yaratdı və onun da üç elementin kombinasiyası olduğunu göstərdi. Birincisini «O» adlandırdı və onun qeyri-iradi şüuri meylin dərinlikdə yerləşən qatı, fərdin fəaliyyətinin təməli hesab edirdi.

İkincisinə «Mən» adını qoymuşdu. Onu şüurlu olanın əhatə dairəsi, «O» ilə «xarici aləm» o cümlədən təbii və sosial institutlar arasında vasitəci kimi qələmə verdi.

Üçüncüsünü isə «Fövqəl-Mən» adlandırdı. Yəni şəxsiyyət daxili vicdan kimi başa düşülürdü. Freydin fikrincə «Fövqəl-Mən» «O» ilə «Mən» arasında daim meydana çıxan münaqişələrdə vasitəci rolunu oynayır. «Fövqəl-Mən» insanda olan ən böyük varlıqdır. O sanki fərdin mənimsədiyi sosial baxımlardan önəmli olan norma və hökümlərin məcmusudur.

Freydin fikrincə insan psixikasının dərinlikdəki qatı təbii instinktlər, ən böyük həzz almaq məqsədi güdən «ilkin şövqlər» əsasında fəaliyyət göstərir. Freyd əvvəlcə ilkin şövqlərin təməli qismində sırf şəhvani meylləri nəzərdən keçirdi. Sonralar isə o, bunları əvvəlcədən də bizə məlum olan daha ümumi «libido» anlayışı ilə əvəz etdi ki, bu da artıq insan məhəbbətinin bütün sahəsini, o cümlədən valideyin məhəbbətini, dostluğu, hətta Vətən sevgisini belə əhatə edirdi.

Son nəticədə isə Freyd belə bir fərziyyə irəli sürdü ki, insanın fəaliyyəti həm bioloji, həm də sosial amillərin mövcudluğu ilə şərtlənir. Daha sonra isə o, deyirdi ki, burada «həyat instinkti» Eros və «ölüm instinkti» Tanotos çox böyük üstünlük təşkil edir.

Freyd qeyri-iradi şüurun gücünü mütləqləşdirmirdi. O, belə hesab edirdi ki, insan öz instinkt və ehtiraslarına yiyələnir və onları real həyatda şüurlu şəkildə idarə etmək qabiliyyətinə malikdir. Freydə görə psixi təhlilin vəzifəsi də elə məhz insan psixikasının qeyri-iradi şüur sahəsini şüurlu sahəsinə çevirmək və onu öz məqsədlərinə tabe etməkdən ibarət olmalıdır. O, yazırdı ki, insan başqa adamlardan təcrid edilmiş şəkildə yaşamır, onun psixi həyatında daim «başqası» mövcuddur ki, insan onunla da təmasa girir. Freyd xüsusi qeyd edirdi ki, insanlar sivilisasiyanın nailiyyətləri qarşısında vahimə və narahatlıq keçirirlər, çünki bunlar insan əleyhinə istifadə edilə bilər. Vahimə və narahatlıq hissləri bir də ona görə güclənir ki, ailə, cəmiyyət və dövlətdə insanlar arasında münasibətləri tənzimləyən sosial vasitələr yabançı və anlaşılmaz qüvvələr kimi onlarla qarşıdurmadadırlar. Lakin bu hadisələri açıqlayarkən Freyd diqqəti

cəmiyyətin sosial təşkili üzərində deyil, insanın təcavüz və dağıcılığı olan təbii meyli üzərində cəmləşdirirdi.

Mahiyyət etibarını ilə Freyd psixologiyaya bir çox yeniliklər gətirmişdir. Ancaq onun insan psixikası və xüsusi ilə də psixikanın təhlilindən böyük uğurlar əldə etdiyi görünür. Freyd də Vitqeynşteyn və Şpenqler kimi şüurun mahiyyətini vəhşi adamlara-varvarlarla bilavasitə verilməsinə, onların bu fenomendən mədəni adamlara nisbətən daha yaxşı baş çıxarmasına inanırdı. XX əsrdə psixologiyada yaranmış cərəyanlar içərisində freydizm cərəyanı xüsusi yer tutur. Cərəyanın banisi psixologiya elmində özünə məxsus yeri olan, haqqında bəhs etdiyimiz Ziqmund Freydin adı ilə adlandırılmışdır. Bu cərəyan XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir və qısa bir müddət ərzində qərb ölkələrində incəsənətə, ədəbiyyata, insanla bağlı müxtəlif elm sahələrinə, xüsusilə təbabət, antropologiya, sosiologiya, mədəniyyət tarixinə, pedoqogika və s. sahələrə geniş nüfuz etmişdir. Freydin özü isə bu cərəyanı «psixanaliz» adlandırır.

Freyd əvvəlcə praktik həkim-nevropotoloq və psixiatr kimi fəaliyyətə başlamışdır. Bu sahədə bir sıra maraqlı faktlar müəyyən etmiş, indi də psixologiyada geniş işlənən müxtəlif anlayışlar və terminləri işlətməmişdir. Bunlara misal olaraq «frustrasiya», «identifikasiya» və s. kimi termin və anlayışları göstərmək olar. Freyde görə insan davranışı ictimai inkişaf qanunları ilə deyil, irosional (latın sözü olub-irrationalis-ağılla idarə olunmayan deməkdir) şüursuz psixi qüvvələr tərəfindən idarə olunan insan öz mühiti ilə həmişə gizli müharibə vəziyyətində olur.

İntellekt-bu təhtəşüuru qüvvələri, instiktiv meylləri başqalarından gizlətmək üçün aparatdı. İnsanın bütün hərəkətlərini, bütün tarixi və ictimai hadisələri Freyd şüursuz meyllərin, hər şeydən əvvəl isə seksual meyllərin təzahürü kimi təhlil edirdi. Freydin fikrincə insanın ruhi həyatının hərəkət verici qüvvəsi seksual (cinsi) başlanğıcdan-libidodan ibarətdir.

Seksual əsasların davranışda qəribə hərəkətlərin, cəhətlərin əmələ gəlməsi haqqında fikirlər, bu barədə mülahizələr nevrologiyada hələ Freyddən əvvəl məlum idi. Freyd Parisdə məşhur fransız nevroloqu Şarkonun laboratoriyasında işləyərkən tanış olduğu bu faktlara xüsusi əhəmiyyət verməyə və onları əsaslı surətdə öyrənməyə başladı. Hər şeydən əvvəl Freyd nevrozda cinsi meyllərin rolunu fizioloji amillərlə izah edirdi. Lakin sonralar psixanaliz tarixinə Anna adı ilə daxil olmuş bir pasiyentin əhvalatları ilə bağlı olaraq Freyd fikirlərini əsaslı surətdə dəyişdi. Freyd pasiyenti məşhur nevroloq Breyerlə birlikdə malicə edirdi. Anna isteriya simptomlarından çox əzab çəkirdi. Belə ki, onun görməsi, nitqi, hərəkətləri pozulmuşdur. Breyer belə hesab edirdi ki, qeyd olunan sptomlar özünü tələqin efektidir. Anna xəstə atasına kömək edə bilmədiyi üçün özünü günahkar hesab edir və o, öz hisslərini bildirməmək üçün onları gizlətməyə çalışır. Hiptoz şəraitində Anna «ürəyini boşaltmağa» çalışırdı. Həkimlər onun bu hərəkətlərini katirsis-əzabı hislərdən azad olmaq meyli kimi qiymətləndirirdilər. Lakin bu zaman gözlənilməz və çox qəribə hadisə baş verdi: belə ki, xəstə qız həkim Breyerə aşiq olmuşdur. Hadisənin bu cür gedişi Breyeri

çaşdırdı və o sonrakı müalicədən imtina etdi. Freyd isə Annanın davranışı haqqında ətraflı öyrənməyə başladı. Əvvəllər xəstələyin gedişini fizioloji amillər ilə (sinir enerjisinin zəifləməsi ilə) izah edirdi. Ancaq psixi xəstənin davranışını öyrəndikcə Freyddə də yeni fikirlər yaranmağa başlamışdı. O, belə bir nəticəyə gəldi ki, xəstə guya əvvəl öz valideyinlərinə bəslədiyi məhəbbət hissini həkimin üzərinə yönəlmişdi. Freydizmin sonrakı təkamülü prosesində bu nəticə əsaslandırılmış və onun əsas müddəalarından biri kimi irəli sürülmüşdür.

Freydizm baxımından insan assosialdır. Mahiyyət etibarilə bütün xüsusiyyətlərinə və ya bir çox cəhətlərinə görə heyvana bənzərdir. İnsanın davranışı iki prinsipə - «zövq prinsipinə» (burada başlıca olaraq heyvan instinqlərini eyni olan cinsi həvəsin təzahürləri nəzərdə tutulur) və «reallıq prinsipinə» (cəmiyyətin tələblərinə müvafiq olaraq seksual həvəsi boğmaq zərurətinə) tabedir. «Zövq prinsipi» ilə «reallıq prinsipi»nin toqquşması nəticəsində «təmin olunmuş seksual həvəs» də məhz bu sahədə insanın davranışını idarə etməyə başlayır. Deməli insan davranışında şüurun rolu azaldılır.

Freyd bir çox maraqlı psixoloji məsələlərə diqqəti cəlb etsədə, onları elmi şəkildə sonadək izah edə bilmədi. Bu da ondan irəli gəldi ki, Freyd insanı ictimai varlıq kimi təlim etmirdi. Məhz bunlara görə də Freyd tənqid nöqtəsinə çevrilmişdir. Onun ilk tənqidçiləri isə öz tələbələri olan K.Yunq və A.Adler oldular.

Freydizm cərəyanının hərəkət tarixinə diqqət yetirsək, freydizmin çiçəklənməsi dövrünün indi arxada qaldığının görürük. 70-ci illərin əvvəllərindən etibarən, hətda freydizmin nümayəndələri və tərəfdarları içərisində də onun böhranları haqqında geniş söhbətlər gedirdi. Buradan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, artıq freydizm tənəzzül dövrünü yaşayırdı. XXIX Beynəlxalq psixanalitik konqresdə (London 1975), Z.Freydin qızı-xarici ölkələrdə özünün psixoloji tədqiqatları ilə məşhur olan A.Freyd freydizmin böhran, özünə məxsus xəstəlik dövrünü keçirdiyini təsdiq etmişdir. Məşhur ingilis psixoloqu X.Ayzenk də 1978-ci ildə «psixanaliz-elm və ya mövhumat?» sərlövhəli məqaləsində Karl Popper, Corc Kelli və başqa görkəmli psixoloq, psixiatr və alimlər kimi freydizmi ciddi tənqid atəşinə tutmuşdur.

Z.Freyd digər bir fenomen olan «Yuxu» haqqında da özünəməxsus fikirləri ilə elmə yeniliklər gətirmişdir. Freyd yuxu haqqında kitabında yazırdı: «Təəssüflər olsun ki hər dəfə mən praktikada yəqin etdim ki, yuxugörmənin həqiqətini anlamağa mövhumatın astanasında dayanan profan daha çox yaxındır, nəyin ki, müasir elmi-psixoloji praktika». XIX əsrin axırlarında psixoloji-fenomenlərə diqqət artırıldı. Eksperimental psixologiya meydana gəldi. Lakin əsrin ruhu insanla birlikdə psixologiyaya olan tələbatı «dəfn etdi» desək yanlış deyil. Psixologiya-ruhilik haqqında elmdir. Psixi enerji «qəlbin odu» sonsuz iradə qüvvəsinin mənbəyidir. Buna görə də əsl ruh fəlsəfəsi və psixologiya elmi təfəkkürün əsasına çəkilmişdir. Elə ona görə də XX əsrin sonları və XXI əsrin əvvəlləri psixologiya elminin mənşəsinə və

bu dövrün psixologiya əsri elan edilməsinə gətirib çıxardı.

Ümumiyyətlə, psixologiyanın inkişaf tarixinə nəzər saldıqda psixoloji biliklər hələ bizim eramızdan neçə min əvvəl qədim şərq ölkələrində təşəkkül etmişdir. Onun inkişafı fəlsəfə və təbiətşünaslığın inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Təsadüfi deyildi ki, lap əvvəldən psixologiya elmi materializm və idealizmin mübarizəsi meydanı olmuşdur. Ruh haqqında problem psixologiyada kəskin ideya toqquşmasının mərkəzi problemi idi. Hətta orta əsrlərdə universitet tələbələri ilk mühazirədə professorun mövqeyini qiymətləndirmək istədikdə deyirdilər: «Bizə ruh haqqında danışın».

Buradan da aydın görünür ki, psixologiya elmi də digər elmlər kimi çox enişli, yoxuşlu yollar keçmişdir. O, da nəzəri cəlb edir ki, ruh, şüur, idrak və s. psixologiyada mühüm mövzuları təşkil edir.

Əlbəttə ki, Ziqmund Freydingin fikirləri, onun yazdığı əsərlər, elmə yeniliklər gətirən müxtəlif cərəyanları, anlayışları psixologiya elminin inkişafına öz təsirini göstərmişdir. Elə bunun nəticəsidir ki, Z.Freyd «Nobel» mükafatçılar sırasında sıralama zamanı aparılmış sosialoji sorğular nəticəsində ikinci yeri tutmuşdur. Bu da Z.Freydingin psixologiyada həqiqətin özünəməxsus yerinin olmasının baris nümunəsidir.

Şəxsiyyətin özünümüdafiə mexanizmləri

З.Фрейддин ишляйиб щазырладыыы шяхсиййятин структурунда («Ид», «Его», «Супер-его») психоложи мцдафия адатпассийа мягсядиня хидмят едян «Его»нун ясас функциасы кими нязрядян кечирилир.

Реаллыгла цзляшяндя «Ид»ин тялябляринин юдянилмясинин мцмкцн олмадыыны эюряндя, «Его» арзулары, истякляри «сахлайан» хцсуси механизмяри ишя салыр. Бура сыхышдырма, сублимассийа вя с. аиддир. Шяхсиййятин бцтюрвлцйцня тящлцкя щямчинин «Супер-его» тяряфиндя дя эяля бияр. Бу сащя интериоризассийа олунмуш норма вя гадабалар системиндя ибарятдир. Айдындыр ки, «Его» бюйцк дипломат олмалыдыр ки, ейни заманда 2 щаким гцввяни гане етсин вя ящиллящдирсин.

Гейд етмяк лазымдыр ки, Фрейдя эюря мцдафия механизмяри анаданэялмя олуб, екстремал шяраитлярдя ишя дцщцр вя дахили конфликтин «арадан эютцрцлмяси» функциасыны ойнайыр.

Мцасир психоанализ еффективлийиня, йеткинлийиня эюря фярглянян вя щямчинин конфликтин локаллашмасындан (арзу, ещтирас сферасы, яхлаги установка, реаллыг) асылы олараг 20 нувдя артыг мцдафия механизмяри айырдыр едир. Онлардан бязияри ашаыдакылардыр:

Сыхышдырма – дахили конфликтдян гачмаг цццн универсал васитядир. Онун мягсяди шцурдан сосиал тьящятдян гябул едилмяйян истяклярин кянарлашдырылмасындан ибарятдир. Лакин сыхышдырылмыш вя басдырылмыш истякляр юзцнц невротик вя психосоматик симптомларда, мясялян, фобийаларда, щямчинин «эцзяран щяйатынын психопатийаларында»- дил йанылтмаларында, йюндямсиз щярякятлярдя эюстяря биляр. Сыхышдырылма нисбятян примитив вя аз ефектлив мцдафия васитяси щесааб едилир. Она эюря ки:

1) Психиканын сыхышдырлымыш щиссяси ахыр-яввял щцура йол ачыр.

2) Щялл едилмямиш конфликт йцксяк наращатлыг вя дискомфорт щисси иля юзцнц эюстярир.

Сыхышдырма шахсийятин гейри-йеткинлийин, инфантиллийин характеризя едир. Ян чох ушагларда вя истериоид типли невротиклярдя раст эялинир.

Реаллыын инкар едилмяси – Сыхышдырылманын хцсуси щалыдыр: «Его» наращатлыг йарадан ситуасийаларын мювъудлуьуну инкар едир йа да компенсация мягсядиля онлары тяхяйцлцндя йаратдыьы ситуасийаларла явзя едир. Мясялян: реаллыгдан хцлйалар аляминя гачмагла. Реактив тюрямя - «Его»нун явзя едилмяси-гябул едилмяйян, рядд едилян мейллярин тамамия яксиня дяйишдирилмясидир. Мясялян: ушаьын валидейнлярдя бириня гаршы олан шиширдилмиш мящяббяти сосиал тьящятдян гябул едилмяйян, йахына бурахылмайан она гаршы нифрят щиссинин тюрямяси, дяйишдирилмиш формасы ола биляр.

Регрессия – сыхышдырма кими универсал щярякят механизмидир. Бу даща илкин инкишаф мярщяляляриня вя йа даща примитив давраныш, тьяфякцр формаларына гайыдышдыр. Мясялян: гусма, бармагларыны сорма, яммя, ушаг кими данышма, кякялямя, щяддян артыг сентименталлыг, «романтик севэийя» цстцнлцк вермя вя буюцклярдя сексуал мцнасибятляри инкар етмя вя с. кими истерик реаксийалар. Бу механизм «Его»нун реаллыы олдуьу кими гябул етмяк игтидарында олмадыьы вахт вя йа шахсийятин «Супер-его»нун тьяблярини юдямяк игтидарында олмадыьы вя йа диэяр мцдафия механизмляринин эффектив олмадыьы вахтларда ищя дцщцр. Регрессия инфантиллийи, адятян невротик шахсийяти характеризя едир.

Изоляция – Юзүнн феноменологизациясына эюря бу нув мцафия психиатрлар яахшы таныш олан «йадлашма, юзаялашма синдрому» хатырладыр. Бунун ццнся, башга инсанларла емоционал яагыярин итирилмяси щисси, реаллыы дярк олунса да кечмишдя ящямийятли олан щадисяляр вя йа юз шяхси йашантыларындан узаглашма щисси характеридир.

Идентификация – горху йарадан объектдян мцафия мясядилия онунла юзүнн ейниляшдирмядир. Мясяля: олан ушаы щцурсуз олараг атасына охшамаыа чалышыр ки, бунунла онун щюрмятини, мящябятини газансын.

Эениш мянада идентификация – щцурсуз сурятдя идеаллара, нцмуняляря уйбун юзүнн ейниляшдирилмясидир. Бу ися инсандакы юзүнн эцъсцзлцйц вя натамамлыг щиссинин арадан эютцрцлмясиня хидмят едяр.

Бея эцман едилир ки, идентификация истянилян объектля ола биляр – башга инсанла, щейванла, ъансыз предметля, идеалларла вя с. Дилимиз бу ъцр идентификацияларын тясвири иля зянэиндир: «шир кими эцълц, шалбан кими дурмаг вя с.

Рационализация – щягигятдя сябяби бойнуна алынса юзцнящюрмятин итирилмяси тящлцкяси олан арзуларына, щярякятлярия инсанын юзц тяряфяиндян йаланчы, уйдурулмуш аьлабатан изащын верилмясидир.

Сублимация – илкин импульсларын щяклини дяйишиб сосиал ъащятдян гябул олунан активлик формаларына кечирмякля мцафиядир. Мясяля: агрессивлик идман ойунларында сублимация олуна биляр, еротиклик – достлугда, ексбисионизм – эюзячарпан, ал-ялван, эюзойнадан палтар эеймяк адяти вя с. юзүнн эюстяря биляр.

Проекция – сыхышдырылмыш характер хцсусийятляринин, йашантыларынын башга адамларын аяаына йазылмасы. Эцман едилир ки, проекция даща чох инамсызлыг, щцбщя依лик, фанатизм кими характер хцсусийятлярини мейлляндирир.

Шяхсийят принцип етибариля эениш мцафия механизмярия маликдир. Лакин ейни заманда мцафия реакцияларында олан фярди-тиположи фяргляри дя нязря алмаг лазымдыр.

Freyd şəxsiyyətin inkişafında beş psixi-cinsi inkişaf dövrləri üzərində üç mərhələdə araşdırma aparmışdır. Bu dövrlər – oral, anal, fallik, latent (gizli) və genital dövrlər adlanır.

Oral (körpəlik dövrü) dövr (0 - 2 yaş): Yeni doğulmuş uşaq köməksiz olub, himayəyə ehtiyacı olduğundan, dərhal öz əhatəsiylə münasibətlər qurmağa can atır. Qida uşağın əsas tələbatıdır. Buna görə də uşağın əksər arzuları, maraqları, əməlləri ağız nahiyəsiylə əlaqədardır. Məhz ona görə də Freyd bu dövr üçün latın dilində ağız mənasını verən oral sözündən istifadə edir. Oral dövrdə ilk həzz mərkəzi ağız hissəsidir. Bəzən uşaq öz tələbatını ödəyə bilmədikdə (məsələn, ona əmzik verilmədikdə) qışqıraraq ağlamalı olur. Belə davranış uzun müddət davam etməzsə, özünü sakitləşdirmə vərdisləri aşılayır və qəzəbdən qorunma mexanizmlərini inkişaf etdirir. Amma öz tələbatını ödəyə bilmədikdə onda infantilik, asılılıq keyfiyyəti formalaşır. Bu isə böyüdükdən sonra özünü konformizm və ya neqativ davranış formasında büruzə verir.

Anal dövr- Bu mərhələ cinsi yetişkənliyin başlamasına qədər davam edir və libido - subyekt adlanır. Bu dövr onunla seçilir ki, uşaq öz instinktiv tələbatını ödəmək üçün heç bir xarici obyektə ehtiyac hiss etmir. Freyd bu dövrü narsizm mərhələsi də adlandırır. Bu mərhələdə uşaq özünə nəzər salır, ətrafdakı əşyalardan öz tələbatını ödəmək üçün istifadə edir. Narsizm özü də bir neçə mərhələdən ibarətdir. Birinci mərhələ (Anal dövr: 2–3 yaş) üç yaşa qədər davam edir. Bu dövr ayaqyolu təliminin başladığı dövrdür. Ayaqyolu təlimini icra edərkən uşağı hazır olmadığı halda məcbur etmək və ya cəza tətbiq etmək onda iki tip təsirdən birinin inkişafına səbəb olur.

Psixoloji cəhətdən, Freyd deyir ki, uşaqları istəmədiyi şeyə məcbur etmək olmaz. Belə halda uşağı məcbur edən ananın hərəkətini qınayır. Belə bir xüsusiyyət gələcəkdə – yeniyetməlik dövründə davakar, hirsli xarakter kimi özünü büruzə verə bilər. Bu xüsusiyyətə malik olan şəxslər əziyyətvermə, dağıtmaq, əsəbilik, pıntilik, səliqəsizlik kimi zahirdən görünən davranışları özündə əks etdirə bilər.

Bir başqa halda, Freyd göstərir ki, ananın təzyiqlərinə və cəzalarına məruz qalmamaq üçün uşaq nəcisi bağırsaqlarında tutmağa üstünlük verir. Bu psixoloji təzyiq nəticəsində, uşaq ayaqyolu ehtiyacını ödəməmiş olur. Bu xarakteri inkişaf etdirən şəxslər yeniyetməlik dövrlərində də hissələrini büruzə verməkdən qaçan, ifrat tənqidçi, nizam-intizamlı, əşya və pul yığan, lakin xərcəlməyən bir şəxs kimi formalaşa bilərlər.

Fallic Dövr (3–5 yaş): Freydə görə bu dövr cinsi kimliyin əsasının qoyulduğu dövrdür. Uşağın diqqəti tədricən ağız nahiyəsi və anusdan cinsiyyət orqanlarına yönəlir. Bu mərhələdə cinsiyyət orqanları yeni həzz mənbəyinə çevrilir. Oğlan və qızlarda cinsi fərqlər özünü bariz şəkildə göstərir. Freyd fallos mərhələsini qızlar üçün daha böhranlı hesab edir. Bu mərhələdə valideynlərlə münasibətdə gərginlik yaranır. Bu, qızlarda anaları, oğlanlarda isə ataları ilə münasibətdə xüsusilə kəskin şəkildə meydana çıxır. Uşaq öz həmcinsi olan valideynlərdən həm qorxur, həm də onu əks cinsdən olan valideynlərinə qışqırır.

Artmaqda olan intellektual fəallıq maraqları ödəmək, təşəbbüs göstərmək,

sadə məsələləri həll etmək imkanı verir. Adətən valideynlər müəyyən çərçivədə bu təşəbbüsü təqdir edir və uşaqda ləyaqət hissini tərbiyə edirlər. Beləliklə, fallo mərhələ şəxsin özünə qarşı münasibətin formalaşması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu mərhələ anormal keçərsə, narsistik tip şəxsiyyət formalaşır. Bu tipə qeyri-yeniyetməlik hissi, ən xırda hadisələrə qarşı həssaslıq, başqalarının rəyindən hədsiz asılılıq xasdır.⁷

Latent (Gizli) Dövr (7–12 yaş): Cinsi maraq və istəklərin gizlədildiyi bu dövrdə uşaqlar ehtiras və hisslərini nəzarət altında saxlamağa çalışırlar. Uşaq bir tərəfdən cinsi istək və maraqları olduğunu hiss edəcək, digər tərəfdən də bu enerjisini başqalarına, insanlararası əlaqələrə və dərs oxumağa istiqamətləndirəcəkdir. Bu dövrdə uşaqlarda özünə inam hissi artmağa başlayır, dostlar qazanır və bununla əlaqədar cəmiyyətdəki rollarını öyrənilməyə başlayır. Bu dövrdə uşaq özünü, öz cinsinin nümayəndələri

ilə eyniləşdirməyə çalışır. Müxtəlif oyunlarda iştirak edərkən, qrup daxilində fəaliyyətə xidmət edən müxtəlif rituallar, qaydalar işlənir.

Qrupdaxili davranış standartlarının ödənilməsi, ünsiyyət vərdislərinin yaxşı mənimsənilməsinə xidmət edir.

Genital Dövr (12 yaşdan yuxarı): Bu dövr 12 yaşından başlayıb insanın gənc yeniyetməlik dövrünə qədər davam edir. Fizioloji və psixoloji cəhətdən püxtələşməyə başlayan gənclərdə hormonların təsiri ilə bir sıra proseslər baş verir.

Bu dövrdəki əsas problemlərdən biri olaraq, ana-ata ilə mübahisə edən övladın özünü sübut etmək üçün öz yoldaş çevrəsiylə daha çox münasibətdə olması nəzərə çarpır. Bu yaşda uşaqlar sosial fəaliyyətlərə qatılmağa üstünlük verirlər. Gənc özünü tanıyıb püxtələşərkən cəmiyyət də gəncdən müəyyən davranışlar gözləyir. Gənc bu rolları da mənimsəməyə çalışır. Cəmiyyət rollarından biri də heç şübhəsiz, peşə roludur. Gənc özünə ən uyğun sənəti seçmək üçün əmək sərf edir.

Genital dövrü müvəffəq bir şəkildə keçən şəxslər digər insanlarla sağlam münasibətlər qura bilir, həyatdan zövq alan, yaradıcı və xoşbəxt bir insan olurlar. Bu dövrdəki müvəffəqiyyətsizlik isə gəncin cəmiyyətdə və fərdi sferada sağlam, bacarıqlı bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına əngəl olur. Bu dövrə məxsus uşaqlar yaradıcı, öz güclərini istifadə etməyi bacaran, ətrafla normal münasibətdə olan, insanları sevən və hörmət edən təbii insan tipidirlər.

1.3. Şəxsiyyətə yanaşmada Neofreydist istiqamət

Klassik Freyd nəzəriyyəsi ilə əlaqədar narazılıq nəhayət ona gətirib çıxardı ki, 30-cu illərin ortalarında psixoanalizdə nümayəndələri əsas diqqəti insan şəxsiyyətinin formalaşmasını, onun davranış və daxili münaqişələrini müəyyən edən mədəni və sosial şəraitdə cəmləyən yeni bir cərəyan yarandı. Bu cərəyanın tərəfdarları Freydin konsepsiyasındakı biolojiləşmişdirsə ənənəsini sosiallaşdırma

ilə əvəz etməyə cəhd göstərmişdir. Belə alimlərdən biri A. Adler (1870-1937) olmuşdur. O, göstərmişdir ki, insanda ən əsas onun təbii instinktləri deyil, “birlik hissidir”. Bu hiss anadangəlmədir, lakin sosial cəhətdən inkişaf etdirməlidir. Natamamlıq kompleksi. A. Adler şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən 3 mühüm münasibəti qeyd edir: başqa adamlara münasibət, əməyə münasibət, başqa cinsə münasibət. Adlerə görə şəxsiyyətin strukturunu müəyyən edən əsas motiv və tendensiyalar aşağıdakılardır:

- a) Özünün gücsüzlüyünü hiss etmək;
- b) Təkmilləşməyə və üstünlük əldə etməyə cəhd;
- c) Birgəlik hissi və sosial hiss.

Onun fikrincə bu tendensiyalar anadangəlmə deyildir, yəni uşaq doğularkən ona hazır şəkildə verilmir, o dünyaya gələrkən insan nitqinə qabillik onun anatomiyasında olduğu kimi, bu tendensiyalar üçün də potensial imkan olur.

Adler nəzəriyyəsinin strukturu

Şəxsiyyət psixologiyası nəzəriyyəsinin strukturunu Adler belə göstərmişdir.

Saxta finalizm

Üstünlük qazanmağa cəhd

Dəyərsizlik hiss və onun kompensasiyası

İctimai maraq

Həyat tərzi (stili)

Yaradıcı mən

Adlerə görə şəxsiyyətin tipologiyası

Şəxsiyyətin tipologiyası ilə bağlı Adlerin bütün ideya və fikirləri sonralar eksperimental yolla öz təsdiqini tapmadı. Bununla belə, onun ictimai hissi şəxsiyyətin formalaşmasında fərdi xüsusiyyətlərin rolu xüsusilə psixi inkişaf və davranışın rolu barədə nəzəri fikirləri psixologiya elminə böyük töhfədir. Adlerə görə sosial maraq kifayət qədər olmadıqda aşağıdakı şəxsiyyət tipləri meydana çıxır (fəallıq səviyyəsindən asılı olaraq).

İctimai tip- bu özünəinamı və inadkar, sosial marağı zəif və yaxud heç inkişaf etməmiş insanlardır. Onlar fəaldırlar, lakin sosial planda deyil. Başqalarının xoşbəxtliyinə çox laqeyd münasibət bəsləyirlər və xarici aləm üzərində hökmranlıq yönəlişi onlar üçün xarakterikdir. Əsas həyati problemləri onlar düşmənçilik, antisosial şəkildə (qanun pozanlar, narkomanlar, cinayətkarlar və s.) həll edirlər.

Mənimsəyən tip- bu insanlar ətraf-mühitə qarşı tufeyli münasibət bəsləyirlər və öz tələbatlarının çoxunu başqalarının hesabına ödəyirlər. Onlarda sosial maraq yodur və başqalarından mümkün qədər çox xeyir götürməyə çalışırlar.

Qaçan tip- onlarda sosial maraq kifayət qədər deyil, öz problemlərinin həlli üçün vacib olan lazımı fəallıq göstərmirlər. Onlar problemlərinin həllindən, çətinlik və uğursuzluq yarada biləcək bir şeydən qaçırlar.

Sosial cəhətdən yararlı tip- bu yetkin, kamil şəxsiyyətdir, yüksək səviyyəli sosial maraq və fəallıqla xarakterizə olunan tiptir. Bu cür insanlar tam səmimi olaraq başqalarının qayğısına qalır, digərləri ilə ünsiyyətə və qarşılıqlı təsirə girməkdə maraqlıdırlar. O dərk edir ki, əsas həyati problemlərin – iş, sevgi, dostluq- həlli əməkdaşlıq, şəxsi cürət, məsuliyyət və digər insanların rifahı üçün çalışmaq istəyini tələb edir.

Freydin təlimini inkişaf etdirən şagirdləri içərisində K.Yunq (1875– 1964) özünəməxsus yer tutur. Əgər Freydin xidməti təhtəşüurun «mikrodünyası»nın təhlili idisə, Yunq da öz növbəsində təhtəşüuru öyrənərək onun ayrı– ayrı yaratdıqları (arxetipləri) ilə struktur, obrazlar mədəniyyəti üçün ümumi oxşarlığını göstərmişdir. O, elmi dövriyyəyə «kollektiv təhtəşüur» anlayışını gətirmişdir. «Psixoloji tiplər» əsərinin girişində Yunq Platon və Aristotelin iki, tamamilə bir– birindən fərqli olan insan naturası olması haqqında Heynenin qeydlərini təhlil edir. Bunlardan biri xəyalpərvər naturadır, mistik Platon naturasıdır ki, öz qəlbinin gizli yerlərindən xristian ideyalarını və ona müvafiq gələn simvolları yaradır. Aristotel naturası isə praktikdir, hər şeyi qaydaya salandır. Həmin ideyalardan və simvollarından möhkəm ehkamlar və kult sistemi yaradır.

Yunq psixoloji tipləri iki böyük qrupa bölür: bunlar introversiya tipi və ekstraversiya tipləridir. Fərddə müxtəlif funksiyalar: 1. təfəkkür; 2. emosiya; 3. hiss; 4. intuisiya hökm sürür.

Psixoloji tiplər ümumi psixik proseslərlə şərtlənir ki, bunu da K.Yunq «kollektiv təhtəşüur» adlandırmışdır. Fərdi şəxsiyyət psixoloji prosesin hissəsi, kəsiyi, yaxud nümayəndəsidir ki, o, hər bir canlıda onun anadangəlmə xassəsi kimi əks olunmuşdur. Fərdin obraz tərzinin anadangəlmə xüsusiyyətləri Yunqa görə, instinkt adlanır. O yazırdı ki, obyektin bu psixi xüsusiyyətini arxetip kimi ifadə etməyi məsləhət gördüm. Arxetip anlayışı nə deməkdir? Yunq buna belə bir izahat vermişdir. Arxetip «ibtidai obraz» olub burada kollektiv təhtəşüurun məzmunu şüurda açıq ifadə olunan meyllərlə və baxışlarla təmsil olunmuşdur.

Yunqun dərin məzmunlu əsərlərindən biri «Psixoloji tiplər»dir. Demək olar ki, insan haqqında, onun psixoloji mahiyyəti haqqında bundan güclü və kamil tədqiqat əsəri təsəvvür etmək çətindi

Şəxsiyyətin sosial-psixoloji təhlili üçün tələbat sistemini bilməyin xüsusi əhəmiyyəti vardır.İnsan və onu əhatə edən mühit arasında daima mübarizə gedir. Tələbat şəxsiyyətin həyatının zəruri şərti kimi əşya və hadisələrə ehtiyac ilə səciyyələnən nisbətən davamlı psixi haldır.

İnsanda ictimailəşmiş blopoisi (maddi) və ictimai tələbatlar vardır.Bunlar əməyə, geyimə, yaşayış binasına, istirahətə, istehsala, ünsiyyətə, idraka və s.olan tələbatlardır.Amerika psixoloqu Erix Fromm ünsiyyət vasitəsilə təmin olunan beş xüsusi tələbat növünü qeyd edir:

1.İnsani əlaqələrə olan tələbat.Özünü real insan qruplarından birinə aid edə bilməyən, “mən”i olan “biz”i olmayan şəxs getdikcə kəskinləşən, artan, dərinləşən tənhalıq hissəsinə qapılır.

2.Özünü təsdiqə olan tələbat. Real insan qrupunun sadəcə bir üzvü olmaq insan üçün azlıq edir. O, “bizim”adlandırdığı qrupun tərkibində sadəcə bir ünsür olmaqla kifayətlənmir.İnsan yalnız özü üçün deyil, başqaları üçün heç olmasa bir insan qrupu –ailə üçün əhəmiyyətli, lazım olduğunu bilməlidir, əks təqdirdə o özü özündən narazı qalır, onu təmin oxunmamaq və ya çatışmazlıq hissi narahət edir.

3.Səmimiyyətə olan tələbat .İnsan özünü böyük, hətta tarixi bir şəxsiyyət saya bilər.Lakin o heç kimi sevmirsə və heç kimə hörməti yoxdursa və heç kimdən

hörmət və səmimiyyət ümmursa və onu hiss etmirsə, onda antipatiya hissi get-gedə həyata nifrət dərəcəsinə qədər arta bilər.

4.Özünüdərk etməyə olan tələbat. İnsan özünü əvəzsiz, təkrarı mümkün olmayan bir fərdiyyət kimi qavramalı və hiss etməlidir. Bu hissdən məhrum olmuş, onu itirmiş bir şəxs nüfuzlu, hörmətli şəxs olsa belə özünü bir avtomat, robot kimi qavrayır. Belə hallarda qeyri sərbəstlik hissi meydana çıxır ki, bu da partlayışla nəticələnə bilər. İnsan onu sıxan, onun əl-qolunu baölayan, onu sadə bir detala çevirən mexanizmin təsirindən uzaqlaşmağa can atır. Bəzən o həmin mexanizmlə birlikdə özünü də məhv edir.

5.Pərəstiş obyektinə olan tələbat. Hər bir şəxs özünü bu və ya digər mədəniyyətə, ideologiyaya aid etməli, onunla özünü bağlı hiss etməlidir. İnsan nəyə isə inanmalı, nəyi isə inkar etməli, kimə isə nəyə isə pərəstiş ya da nifrət etməli və s. Belə olmasaydı həyat insana mənasız görünərdi.

Şəxsiyyətin tələbat sistemini ictimai münasibətlərin inkişaf səviyyəsindən və xarakterindən asılıdır, ictimai münasibələr öz hobbisində şəxsiyyətə onun yaşadığı konkret sosial mühüm vasitəsilə təsiridir.

E. From adamları bir şəxsiyyət kimi 4 tipə ayırırdı:

mazoxist, sadist, konformist, tənha. E. Fromun fikrincə, mazoxist tipə malik olan adam uğursuzluqlarla qarşılaşan adamdır. Bu uğursuzluqda o yalnız özünü günahkar sayır.

Sadist tip öz uğursuzluqlarının səbəbini özündə deyil, başqa adamlarda, cəmiyyətdə görür. O adamlar və dünyanı düşmən kimi qavrayır, onları məhv etməyə cəhd göstərir. Daima hakimiyyətə, hökmüranlığa, əzməyə, dağıtmağa cəhd göstərir.

Konformist tip - ümumi kütəyə qarışır, başqaları necədirsə, onlar kimi olmağa onlardan fərqlənməməyə cəhd edir. o həmişə mövcud şəraitə uyğunlaşır

Tənha tip - həmişə mübarizədən cəmiyyətdən uzaqlaşır situasiyadan kənar olmağa ondan qaçmağa çalışır .

Sallivan Şəxsiyyətlərarası münasibətlər nəzəriyyəsi

Nəzəriyyənin əsas anlayışları: Sallivan öz nəzəriyyəsini “şəxsiyyətlərarası psixiatriya nəzəriyyəsi” adlandırmışdır. Burada bilogiyadan götürülmüş 3 prinsip əsas götürülür:

- sosial mövcudluq prinsipi
- funksional aktivlik prinsipi
- təşkilatçılıq prinsipi.

Həmçinin, Sallivan Amerikada mövcud olan iki nəzəriyyələri - psixanaliz və bihevizm nəzəriyyələrini öz nəzəriyyəsində birləşdirmişdir. Harri Sallivan öz nəzəriyyəsində iki əsas qüvvənin insana təsir etdiyini söyləyir: birincisi gərginlikdir, ikincisi isə enerjinin transformasiyasıdır. Bu iki anlayışlar sırf fiziki mənada qəbul edilir. Belə ki, Nyutona görə cisimdə iki enerji mövcuddur: potensial və kinetik. Sallivana görə enerji insanda ya gərginlik kimi, yada ki, birbaşa fəaliyyətdə əks olunur. Gərginlik isə mənbəyinə görə uyğunlaşmış və

uyğunlaşmışmamış olur. Enerjinin transformasiyası isə növbələşir və davranışın konkret obrazlarına çevrilir ki, bu da onun həyatının dinamikasına çevrilir. Bu həyat dinamikaları hissi və intellektual olaraq iki qrupa bölünür və patternlərə çevrilir. Hissi patternlər ağız, dodaq, əllərlə - fiziki təmaslarla, intellektual patternləri isə hadisə və davranışlara məntiqi yanaşma tərzində, münasibətdə ifadə olunur. Sallivan insan mövcudluğunun əsasını onda aktiv olan koqnitiv sistemin varlığında görürdü.

Sallivana görə insan şəxsiyyəti anadangəlmə deyil, körpənin insanlarla ünsiyyətində, cəmiyyətlə təmasında formalaşır. Uşaq öz inkişafında bir neçə mərhələdən keçir. Bu mərhələlər biliklər sisteminin formalaşması əsasında müəyyən edilir ki, həmin dərəcələr bunlardır: prototoksis, parataksis, sintaksis.

- Prototoksis biliklərə ilkin ibtidai təsəvvür və təcrübələr daxildir. Zamanla bu biliklər insanın şüurunda başqa hisslərlə qarışır və üzə çıxdığı zaman dərk edilməz olur.
- Parataksis bilgilər səbəb-nəticə əlaqəli yaranan deduktiv təcrübə və təsəvvürlərdir. Lakin bu bilgilərin mənbəyi gizli və qarışıq, izah edilməz olur.
- Sintaksis bilgilər - yalnız insana məxsus olan bu bilgilər məntiq və təfəkkür vasitəsilə dərk edilməklə yanaşı, həm də simvollarla nəsil-dən-nəsilə ötürülmək imkanına malikdir. Bu biliklər idrakı və şüuru olan hər kəs tərəfindən qəbul edilir.

Hər bir mərhələdə uşaqda müəyyən bir model formalaşır. Onun nəzəriyyəsinə görə tələbatlar insanlarda təlaşlıq yaradır. Sallivana görə insanlarda əsas və zonal tələbatlar vardır. Birinci dərəcəli (əsas) tələbatlara təlaşlıqdan qaçma və qayğıya olan tələbatları aid etmək olar. Tələşlıqdan qaçma tələbatı insan şəxsiyyətində aparıcı rol oynayır və “Mən sistemi”nin formalaşmasına təsir göstərir.

Sallivan “Mən sistemi”nin 3 strukturunu ayırır: “yaxşı Mən”, “pis Mən” və “qeyri-Mən”. “Mən sistemi” uşağın ilk 12-18 aylarında formalaşır. Sallivan “Mən sistemi”ni şəxsiyyətin formalaşması strukturunun ilk bünövrə daşı hesab edirdi. İnsanın özü haqqında pis fikirləri təlaşlıqın yaranmasına səbəb olur. Psixologiyada insanların bir birini qavramasında stereotiplərin rolu haqqında baxışlar məhz Sallivana məxsusdur. Məhz buna görə öz təhlükəsizliyini təmin etmək üçün insan iki növ fəaliyyətə meyl edir: dissosiasiya və məhdud seçmə.

Dissosiasiya zamanı insan müəyyən meyl və ehtiyacları şüuruna daxil etmək istəmir. Bu meyl və ehtiyaclar sosial norma və qanunlara uyğun olur. Lakin həmin meyl və ehtiyaclar onun yuxusuna fikirlərinə və digər şüursuz fəaliyyətində üzə çıxarılır.

Məhdud seçmə zamanı insan görmək istəmədiyi əşya və hadisələri hiss etməməyə çalışır, onlardan qaçır. Əsasəndə qəbul etmək istəmədiyi hadisələri unutmaq üçün bu davranışdan istifadə edir. Sanki baş verənlər dondurulur.

Sallivan psixoanalitiklərin tələbatların şüursuz xarakteri haqqında fikirləri ilə, eləcə də aqressiv instinktin anadangəlmə olması ilə razılaşmamışdır. O əmin idi ki, aqressiya və təlaşlıq uşaqların ilk günlərində yaranır. Uşaq öz təlaşlıq hissini onun rahatlığına görə narahat olan anadan alır. Sonralar təlaşlıq hissini yaranmasının digər səbəbləri yaranır. Bu da aqressiyanın yaranmasına gətirib çıxarır ki, insanda “yaxşı Mən” və “pis Mən”in dominantlığından asılı olaraq da situasiyanın həlli

yolları dəyişir. “Mənfi Mən” dominant olduğu halda günahın kiminsə üzərinə atılması baş verir. Bu da müəyyən psixoloji müdafiə mexanizmlərinin aktivləşməsinə səbəb olur.

İnsan daim xeyir və şər arasında seçimdə olur, bir çox dinlər və qanunlar insana bu işdə kömək etməyə çalışsada, insan hər bir halda öz dünyagörüşünə və əxlaqi səviyyəsinə görə seçim edir.

Beləliklə, təəssüratlar üç mərhələdə baş verir: prototoksis, parataksis, sintaksis. Həmçinin iki qrup gərginlik mövcuddur:

- Ehtiyaclar
- Enerjinin transformasiyası

Ehtiyaclar da öz növbəsində iki növdə olur:

- Əsas ehtiyaclar
- Zonal ehtiyaclar

Əsas ehtiyaclara daxildir – şəxsiyyətlərarası və fizioloji.

Zonal ehtiyaclara isə daxildir – oral, genital və manual ehtiyaclar.

Gərginliklər ehtiyacların ödənilməsinə görə uyğunlaşmış və uyğunlaşmamış formada olur.

Enerjinin transformasiyası – ehtiyacların ödənilməsinə görə və ya narahatçılığın dərəcəsini azaltmaq üçün açıq və gizli şəkildə fəaliyyətdə özünü göstərir.

İnsan şəxsiyyətinin inkişafını altı mərhələyə bölür:

I. Körpəlik – 0-2 yaş arası, onun üçün əsas insan anadır, vacib olan ehtiyac nəvazişdir. Əsas prototoksis bilgi myaxşı ana və ya pis anadır.

II. Uşaqlıq – 2-6 yaş arası, əsas adamlar valideynlərdir. Vacib olan ehtiyac qorunma və diqqətdir.

III. Yuvenil əsr - 6-8,5 yaşarası, yeni tanışlar yaşdıları, insanlarla münasibətdə orientasiya olmaq istəyi.

IV. Gənclikqabağı dövr – 8,5-13 , tək dostla ehtiyac hissi yaranır.

V. Erkən gənclik- 13-15 qrup münasibətləri, müxtəlif insanlarla əlaqə və münasibətlər.

VI. Yetişkin gənclik – 15-dən yuxarı, fiziki yaxınlıq ehtiyaclarının yaranması, əks cinslərə maraq və meyl, özünü kəşf və təsdiqləmə ehtiyaclarının formalaşması.

Freyddən prinsiplial məsələlərə görə ayrılan Yunq və Adlerdən fərqli olaraq, Xorni sadəcə onun nəzəriyyəsinə bəzi çatışmamazlıqları düzəltmək istəyirdi. Bütün bunlar onun Freyd nəzəriyyəsinə bəzi dəyişikliklər etməyinə gətirib çıxartmışdı. Xorniyə görə insan şəxsiyyətinin inkişafında cəmiyyətin təsiri çox böyük rol oynayır. O sübut etməyə çalışırdı ki, inkişaf anadangəlmə instinktlərlə bağlı deyil, insan ömrü boyu inkişaf edib dəyişə bilər. Xorniyə görə norma və

patalogiya arasında bir sərhəd mövcud deyil və nevroitik insanların tam sağalmasına da ümid etmək olar.

Xorniyə görə şəxsiyyətin strukturunda dominantlıq aqressiya və libido instinktləri deyil, köklü təlaşlıq hissi adını alan şüursuz təlaşlıq hissidir. Xorni belə qeyd edirdi ki, bu “uşağın doğulduğu dünyada tək və köməksiz olma hissi” ilə bağlıdır. Beləliklə, Xorninin fikirlərində nəinki Freydin şüursuzluq haqqında fikirləri, həmçinin onun insan və xarici aləm arasında antaqonizm qalır. Xorniyə görə, uşaqlarda təlaşlıq hissini inkişafı valideynlərdən ayrı qalması və ya valideynlərin həddən artıq çox qayğısı, diskriminasiya və ya uşaqla daha çox fəxr etmə ola bilər. Bəs, bu bir-birinə zidd olan faktorlar təlaşlığın yaranmasına necə səbəb ola bilər? Bu suala cavab verərkən Xorni təlaşlığın 2 növünü ayırır: psixoloji və fizioloji. Fizioloji təlaşlıq uşağın öz tələbatlarını (yeməyə, içməyə, rahatlığa) ödəməklə bağlıdır. Uşaq doğulduğu ilk həftələrində ac qalma, rahatsızlıq onda təlaşlıq hissini yaradır. Amma sonralar anası və ya ətrafdakılar onun tələbatlarını ödəyirsə, onda təlaşlıq hissi keçir. Amma əgər tələbatlar ödənilməsə uşaqda təlaşlıq daha da çoxalır və insanın nevrozlaşması üçün fon yaranır. Əgər fizioloji təlaşlıqdan tələbatları ödəməklə qurtulmaq olarsa, psixoloji təlaşın qarşısını almaq daha çətinləşir, çünki bu adekvat “mən” obrazının inkişafı ilə bağlıdır. “Mən” obrazının yaradılması Xorninin ən vacib açılışı olmuşdur. Xorniyə görə bu obraz 2 hissədən ibarət olmuşdur: özünütanıma və özünəmənasibət. Burada insanın özünə olan mənasibəti müsbət olmalıdır. Xorniyə görə bir neçə “mən” obrazı mövcuddur: real Mən, ideal Mən və digərlərin gözündə Mən obrazı. İdealda bu 3 “Mən” obrazı üst-üstə gəlməlidir və ancaq bu halda insanın normal inkişafı və nevroza qarşı davamlılığı haqqında danışmaq olar. İdeal “Mən” real “Mən”dən fərqlənirsə, insan özünə müsbət yanaşa bilmir və bu onun normal inkişafına mane olur və onda gərginliyi, təlaşlıq, özünə inamsızlığı yaradır.

Gərginlikdən qurtulmaq üçün insan Freydin qeyd etdiyi psixoloji müdafiə vasitələrinə əl atır. Lakin, Xorni bu fikirlərə yenidən baxır. Freyd qeyd edirdi ki, psixoloji müdafiə daxilində İd və Super eqo arasında yaranan konfliktləri həll edir. Xorniyə görə bu müdafiə sistemi insan və cəmiyyət arasındakı konflikti həll etməyə yönəlməmişdir. Xorni müdafiənin 3 əsas növünü ayırmışdır ki, bunların əsasında nevroitik tələbatların ödənilməsi durur. Tələbatlar və müdafiə sistemi arasında harmoniya normal, bunlardan birinin dominantlığı isə insanda normadan uzaqlaşmaya gətirib çıxarır.

Xorniyə görə, psixoanaliz insanın özünü dərk etməsinə və özü haqqında adekvat fikir yaratmasına kömək edir. Xorninin psixoloji müdafiə anlayışına yanaşması müasir psixologiyaya təsir etmişdir. Bunu bir çox psixoloqlar qəbul etmişdir.

II FƏSİL. ŞƏXSİYYƏTİN PSIXOANALİTİK İSTİQAMƏTDƏ TƏDQIQI

2.1. Tədqiqatın təşkili və keçirilməsi

Tədqiqatın əsas məqsədi uşaqların şəxsiyyət xüsusiyyətlərini psixanalitik istiqamətdə təhlil etmək idi. Tədqiqatın birinci mərhələsində, tədqiqatda iştirak edəcək 20 uşağın valideynlərindən hər uşaq haqqında məlumatlar topladım. İkinci mərhələdə isə, hər uşaqla fərdi görüşdüm və görüş zamanı uşaq şəxsiyyətini psixanalitik istiqamətdə öyrənməyə imkan verən Luiza Düss “Psixanalitik hekayə testi”ndən istifadə etdim.

L.Düss hekayə testi uşaqların komplekslərini və digər problemlərini müəyyən etmək üçün hazırlanmış validliyi yüksək testlərdən biridir. Testdə istifadə olunan hekayələr uşaqların maraq sahəsinə uyğun və başa düşə biləcəkləri dildə hazırlanmışdır. Düss, tədqiq olunan probleminə uyğun olan cavablarına daha çox diqqət yetirir və belə bir nəticə çıxarırdı: əgər tədqiq olunan hekayələrdən birində

mərkəzləşir, xüsusi məna daşıyan və simvolik cavablar verirsə və yaxud, ümumiyyətlə cavab verməkdən çəkinirsə, bu o deməkdir ki, hekayədə yer alan problem tədqiq olunanın problemi ilə üst-üstə düşür.

Testi tətbiq edərkən bəzi kompleksləri müəyyən etməyə yönəlmiş sualların üzərində daha çox dayanmaq, əgər verilən cavablar xüsusi əhəmiyyət kəsb edərsə mövzu üzərində mərkəzləşərək yeni suallar vermək lazımdır. Buna görə bu testin, hekayələrin şüuraltı simvollarını və psixoanalizi yaxşı bilən biri tərəfindən tətbiq olunması daha məqsədəuyğundur.

Test tətbiq olunarkən tətbiq olunanın özünü asanlıqla hekayə qəhrəmanının yerinə qoya bilməsi vacibdir. Buna görə hekayələri sıralayarkən ən az günahkarlıq hissi yarada biləcək problemi özündə ehtiva edən hekayədən başlamaq lazımdır.

Hekayələr xüsusi olaraq uşaqlar üçün hazırlansa da yetginlər üçün də xəyalpərəstliyi müəyyən etmək üçün istifadə oluna bilər.

Hekayələri danışarkən uşağın diqqətini çəkmək üçün xüsusi ifadələr istifadə olunmalı, hadisə dramatik təsvir olunmamalıdır. Belə ifadələr tədqiq olunanın diqqətini başqa məqamlara çəkə bilər və məqsəddən uzaqlaşmasına səbəb olar. Məsələn, “Quzu” hekayəsində “ Quzu acından öləcək vəziyyətdədir” deyilsə, bu zaman uşaq “Gedib ot yesin” demək məcburiyyətində qalar. Çünki uşaqda bacı-qardaş hissi ilə yanaşı xeyirxahlıq hissi də inkişaf edir. Əgər uşaq bu iki hissə arasında qalarsa bu, uşaqda gərginlik yarada bilər.

2.2. Tədqiqatın nəticələri

Luiza Düss – “Psixoanalitik hekayə testi”nin keçirilməsi uşaqların maraqlarına səbəb oldu. Təbii ki, tədqiqatın uşaqlar üçün maraqlı keçməsi və darıxdırıcı olmaması önəmlidir. Lakin, testin tətbiqinin əsas məqsədi uşaqların şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi idi.

Tədqiqat nəticəsində iştirakçı uşaqların şəxsiyyət xüsusiyyətləri müəyyənləşdirildi, narahatlıqlar barədə valideynlərə məlumatlar və müvafiq məsləhətlər verildi.

NƏTİCƏ

Psixologiyada şəxsiyyət problemi əsas məsələlərdəndir. Buna görə də psixologiyanın sahələrindən biri də Şəxsiyyət Psixologiyasıdır. Psixologiyada müxtəlif dövrlərdə şəxsiyyətə müxtəlif formalarda yanaşılıb və şəxsiyyət müxtəlif istiqamətlərdə öyrənilib. Freyd şəxsiyyətin psixoseksual inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirdi. Həmçinin, insan şüurunun səviyyələrini müəyyən etdi, şüursuzluq hadisələrinin psixoanalitik izahını verdi.

Psixoanalitik Z.Freyd qeyd edir ki, şəxsiyyət bir sistem kimi inkişafının konkret hərəkətverici mexanizmlərinə malikdir. O, şəxsiyyətin strukturunu müəyyənləşdirib. Freydə görə 3 instansiya əsas yer tutur: 1) id (o), 2) eqo (mən), 3) super eqo (super mən). Freyd belə hesab edirdi ki, şəxsiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi, hər şeydən əvvəl, libido, cinsi enerjidir. Freydin fikrincə, həyata keçirilməyən arzular nevroz yaradır. O qeyd edir ki, insana heç vaxt ağıldan

bəla gəlmir, bəla arzudan gəlir. Arzularda çoxluğu patologiyaya yaradır. Arzu və onun ödənilməsi arasındakı uyğunsuzluq insanın xəstələnməsinə səbəb olur. Bütün bunları əsas götürən Freyding fikrincə, şəxsiyyətin formalaşmasında həmin tələbatların ödənilməsi şəxsiyyətin normal inkişafını təmin edir. Həmçinin o qeyd edirdi ki, qorxunu qorxu ilə müalicə etmək olar.

Z.Freyding sxeminə görə insanda təbiətin bəxş etdiyi meyllər-şövqlər mövcuddur. Psixikanı müəyyənləşdirən ən əsas meyllərdən biri cinsi meyildir ki, o da «libido» termini ilə işarələnir. Libidonun psixi enerjisi bütün psixikanın əsas mənbəyidir. Bu səbəbdən də Freyding şüurun inkişafı prosesini, ilk növbədə uşağın cinsi inkişafının fazaları ilə əlaqələndirir ki, bunlar da körpənin doğulmasından dərhal sonra başlanır. Lakin cinsi meyl təbiət və cəmiyyət tərəfindən boğulur, ədəb qaydaları, qadağalar və s. kimi yollarla məhdudlaşdırılır. Belə olan halda meydana iki əks istiqamətlənmiş proses daxil olur: «Sublimasiya» və «Sıxışdırılma». Qadağa olunmuş istəklər, edilən hərəkətlərin rüsvayçı motivləri, cinayətkar əməllər, bir sözlə, insanlar qarşısında açıqlana bilməyən hər şey insanın psixikasında yaşamaqda davam edərək, şəxsiyyətin hərəkətləri və əhvali-ruhiyyəsinə böyük təsir göstərir.

Şəxsiyyət və onun inkişafının psixanalitik istiqamətdə şərh edən cərəyanlardan biri yeni ferydizm cərəyanı olmuşdur. Bu cərəyanın tərəfdarları Freyding konsepsiyasındakı biologiləşmişdirsə ənənəsini sosiallaşdırma ilə əvəz etməyə cəhd göstərmişdir.

Adler Freyding və [Yunqun](#) qeyri-şüuri meyllərin şəxsiyyət və onun davranışına, eləcə də insanın cəmiyyətlə münasibətinin qurulmasına təsiri ideyasını qəbul etmirdi. Adler hesab edirdi ki, insanın həyatı və davranışını anadangəlmə instinktlər, arxetiplər deyil, başqa adamlarla ümumilik hissi, sosial əlaqələr və oriyentasiya müəyyənləşdirir. Lakin bu 3 müəllifin şəxsiyyətin formalaşmasında təbiətin insana bəxş etdiyi daxili bir aləmin olması barədə fikirləri üst-üstə düşürdü. Amma bu amili onlar fərqli şəkildə izah edirdilər. Freydingdə görə bu prosesdə seksual amillər, Yunqun görə təfəkkür tipləri, Adlerə görə isə ictimai maraqlar həlledici rol oynayır. Bununla belə, Adler şəxsiyyətin inkişafında insanın öz fərdiliyinin tamlığını qorumağa cəhd etdiyini sübuta çalışan yeganə alim idi. Freyding isə şəxsiyyətin özünəməxsusluğunu, bənzərsizliyi ideyası Adlerin psixologiyaya elminə böyük töhfəsi idi.

Harri Sallivan öz nəzəriyyəsində iki əsas qüvvənin insana təsir etdiyini söyləyir: birincisi gərginlikdir, ikincisi isə enerjinin transformasiyasıdır.

Bir sözlə, Neofreydingin nümayəndələri Freydingdən fərqli olaraq şəxsiyyətdə əsas cinsi istəkləri götürmürdülər.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S. Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı 2009
2. Bayramov Ə.S. Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiyanın aktual məsələləri. B., Azər nəşr, 1986.
3. Bayramov Ə.S. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. B., Azər nəşr, 1981
4. Əliyev B.H. Şəxsiyyətə yeni baxış nəzəriyyəsi.
5. Əliyev B.H., Cabbarov R.V. Təhsildə şəxsiyyət problemi. Bakı 2008
6. Freyd Totem və tabu
7. Хорни К. Невростическая личность нашего времени; Самоанализ. – М., 1993
8. Фромм Э. Психоанализ и этика – М., 1993
9. Тайсон Ф. Тайсон Р. Психоаналитические теории развития. Екатеринбург. 1998
10. Осборн Р. Знакомьтесь Фрейд. София. 1997
11. Freud, S. Three Essays on the Theory of Sexuality, 1905, стр. 195

ƏLAVƏ

Təlimat: İndi sənə yarımçıq hekayə danışacam. Səndən bu hekayəni tamamlamağını xahiş edirəm. Ağına hansı fikirlər gəlirsə söyləyə bilərsən.

“Quş” hekayəsi

(Uşağın valideynlərindən birinə olan bağlılığını və gəlcəyini necə təsvir etdiyini müəyyən etmək üçün)

Məşədə şam ağacındakı yuvalarında yaşayan ata, ana və bala quş yuvada yatırlarmış. Gecə çox şiddətli külək başlamış və ağacın budaqlarını silkələyib zədələmişdi. Yuva da, quşlar da yerə tökülmüşlər. Quşlar qorxu ilə yuxudan ayılmışlar. Ana quş uçub başqa bir şam ağacına, ata quş da digər şam ağacına qonmuşdur. İndi bala quş neynəyəcək? O, da artıq, çox qəşəng uça bilirmiş.

“Evlilik il dönümü” hekayəsi

(Uşağın valideynlərinin otağında travmatik bir an yaşayıb – yaşamadığını müəyyən etmək üçün ana-ata bərabərliyinin qısqandırılması)

Bir ata ilə ananın toylarının il dönümü idi. Onlar bir-birilərini çox sevirərdi və həmin gün üçün maraqlı bir əyləncə proqramı hazırlanmışdı. Bu gözəl əyləncənin ortasında uşaq evdən çıxıb həyəətə düşür? Görəsən uşaq niyə belə hərəkət edir?

“Quzu” hekayəsi

(Süddən kəsilmənin və bacı-qardaş hisslərinin müəyyən olunması üçün)

Bir çəmənlikdə ana qoyun ilə kiçik bir quzu yaşayırdı. Balaca quzu bütün gün anasının yanında hoppanıb düşürdü. Hər gecə anası ona çox sevdiyi isti süd verirdi. Quzu, həmçinin, ot da yeməyə başlamışdı. Bir gün ana qoyuna kiçik bir quzu gətirdilər. Gələn quzu çox acmışdı. Ana qoyundan süd istəyirdi. Lakin ana qoyunun iki quzuya da yetəcək qədər südü yox idi. Ana böyük quzuya dedi ki, “İkinizə də yetəcək qədər südüm yoxdu!. Sən artıq təzə ot yeyəcəksən!” İndi böyük quzu neynəsin?

Qeyd: Süddən kəsilməni müəyyən etmək üçün, digər quzunun gəlişi hissəsi çıxarılır. “Qoyunun artıq südü yoxdur və quzunun artıq ot yeməyi lazımdır” cümləsi əlavə olunur.

“Cənazə” hekayəsi

(Qarşı tərəfə ücum, ölüm istəyi, günahkarlıq hissi, özünü cəzalandırmaq istəyinin müəyyən olunması üçün)

Kəndin yolundan bir cənazə aparılır. Hər kəs soruşur?

– Kim ölüb?

Cavab verirlər:

Bu evdə oturan ailədən biri.

Bu ölən şəxs kimdir?

Qeyd: Ölüm haqqında anlayışı olmayan uşaqlara hekayə belə danışılır.

“Ailədən biri səfərə çıxıb və bir daha geri dönməmək şərtinə çox-çox uzağa gedib. Görəsən bu gedən kimdir?”

“Qorxu” hekayəsi

(Gərginlik və özünü günahlandırmanı müəyyən etmək üçün)

Bir uşaq astadan belə dedi:

- Ah, nə qədər qorxdum!

Görəsən o, nədən qorxmışdır?

“Fil” hekayəsi

(Cinsiyyət orqanına olan münasibəti müəyyən etmək üçün)

Bir uşağın çox sevdiyi bir fili varmış. Fil uzun xortumuyla çox qəşəng görünürmüş. Bir gün uşaq gəzintidən qayıdanda filin çox dəyişdiyini görmüş. Sənin fikrincə dəyişmiş olan nədir və nəyə görə dəyişmişdir?

“Düzəldilmiş əşya” hekayəsi

(Anal dövrü, paylaşmaq hissini və inadkarlığı müəyyən etmək üçün)

Bir uşaq plastilindən bir çox şeylər düzəltməyi bacarırmış.(heykəllər, maşınlar, evlər, oyuncaqlar) Onları çox sevirmiş. Anası bunları ona verməsini istəyərsə, neynəyəcək? Verəcəkmi?

“Ana və ata ilə gəzinti” hekayəsi

(Edip və Elektra komplekslərini müəyyən etmək üçün)

Bir qız atasıyla (oğlan uşaqdırsa anası ilə) meşədə baş-başa çox qəşəng bir gəzintiyə çıxmışlar. Evə dönərkən anasının (atasının) üzünün hər zamanki kimi olmadığını görür. Nəyə görə?

“Xəbər” hekayəsi

(İstək və qorxuları anlamaq üçün)

Bir uşaq məktəbdən (gəzintidən) qayıtmışdı. Anası ona dedi ki:

-Dərslərinə dərhal başlama. Sənə veriləcək mükəmməl bir xəbərim var!

Görəsən anası ona söyləyəcək?